

برآورد راهبردی تحولات اقتصادی شرکای تجاری ایران؛

مطالعه موردی: هند

زهرا مشفق^۱

چکیده

هند با مجموعه ویژگی‌های ژئوپلیتیکی، تعریف مشخصی در منافع ملی ایران و جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی ایران دارد. در مقابل، ایران نیز به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی و نقطه اتصال خلیج فارس به آسیای مرکزی، واجد ارزش راهبردی در سیاست خارجی هند است. این گزارش به مطالعه در خصوص مناسبات اقتصادی و تجاری دو کشور ایران و هند می‌پردازد و با بررسی تحولات و شرایط اقتصادی هند و نیز چالش‌ها و مزیت‌های هر دو کشور در مسیر مناسبات طرفین، توصیه‌های راهبردی را برای ارتقای مناسبات اقتصادی و تجاری ایران و هند ارائه می‌دهد. در این راستا، به‌کارگیری دیپلماسی اقتصادی و سیاسی هوشمندانه در مقابل کشورهای بازدارنده روابط ایران با هند، استفاده از ظرفیت اتحادیه‌هایی مانند بریکس، پرهیز از واگذاری جایگاه ایران به رقبای در سبب انرژی هند، ضرورت شتاب‌بخشی به اجرای توافق‌نامه‌های تجاری ایران و هند، تقویت هماهنگی بین نهادها در راستای تعاملات اقتصادی با هند، توجه فعالان اقتصادی به پیش‌شرط‌های ورود به بازار هند، فروش به‌هایپرمارکت‌ها و افزایش تنوع محصولات در سبب تجاری توصیه می‌شود.

واژگان کلیدی: شرکای تجاری ایران، هند، ظرفیت‌های اقتصادی و تجاری.

مقدمه

در جهان شده است. در این بین، قلمروهای ژئوپلیتیکی نیز به دلیل تغییرات در روابط بین‌الملل و رقابت میان قدرت‌های بزرگ در حال تغییر هستند.

در شرایط کنونی، روندها و تحولات جدید در جهان و منطقه در حال شکل‌گیری است و منطقه غرب آسیا به‌ویژه در شش ماه گذشته دستخوش تغییرات زیادی بوده و ائتلاف‌ها، نظام‌سازی‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و کریدورهایی در حال شکل‌گیری است که ایران در آن‌ها حضور ندارد یا طراحی شده‌اند که حضور ایران را کم‌رنگ و محدود کنند و از سوی دیگر، برهم‌ریختگی‌ها و گسل‌های داخلی هم در ساختار سیاسی و هم ساختار

گسترش و پیچیدگی شرایط حاکم بر مناسبات بین‌المللی و دگرگونی فزاینده در مناسبات دوجانبه و نیز ظهور کنشگران متعدد در عرصه بین‌المللی منجر به تغییرات بنیادین در عرصه دیپلماسی شده است. در نتیجه، روندها و تحولات جهانی دنیا در ۵۰ سال گذشته از حالت تک‌قطبی خارج شده و به سمت چندقطبی شدن پیش رفته است. مباحث درباره تغییر در نظم جهانی مطرح شده و وقایع متعددی به‌ویژه در سال‌های اخیر از جمله جنگ اوکراین و طوفان‌الاقصی در پررنگ شدن آن نقش بسزایی داشته و به نظر منجر به بازتعریف نظم تازه‌ای

توصیه‌های سیاستی ارائه‌شده به تصمیم‌گیران سیاست خارجی کشور در راستای تداوم توسعه روابط اقتصادی با هند و شناخت بهتر از سیاست خارجی هند و کنش مناسب نسبت به آن کمک خواهد کرد.

۱- نگاهی به متغیرهای کلان اقتصادی هند

در آغاز قرن ۲۱، اقتصاد هند کوچک‌تر از اقتصادهای ایالات متحده، ژاپن، آلمان، بریتانیا، فرانسه، چین، ایتالیا، مکزیک، کانادا، برزیل، کره جنوبی و اسپانیا بود و با گذشت زمان و در سال‌های ۲۰۲۳-۲۰۲۴، اقتصاد هند تنها پس از کشورهای ایالات متحده، چین، آلمان و ژاپن قرار دارد. صعود هند از رتبه ۱۳ اقتصادهای بزرگ جهان در سال ۲۰۰۰-۲۰۰۱، به رتبه ۵ در سال ۲۰۲۳-۲۰۲۴، دستاوردی شایان توجه است. هند جایگاه خود را به‌عنوان سریع‌ترین اقتصاد در حال رشد بزرگ جهان با نرخ رشد تولید ناخالص داخلی واقعی ۸/۲ درصد در سال مالی ۲۰۲۳ حفظ کرده است. در جدول شماره ۱، نمای کلی از تخمین و پیش‌بینی مهم‌ترین متغیرهای کلان اقتصادی کشور هند برای بازه زمانی ۲۰۲۵-۲۰۲۰ نشان داده شده است.

هند با افزایش خرید از کمتر از ۱

درصد نفت روسیه در دوره پیش

از جنگ اوکراین، به تقریباً ۴۰

درصد کل خرید نفت این کشور،

به دومین خریدار بزرگ نفت خام

این کشور تبدیل شده است.

اقتصادی کشور سبب شده است تا کشور در گرانیگاه خاصی قرار گیرد. در این شرایط، هنر سیاست خارجی کشور و چگونگی شکل‌دهی به مناسبات سیاسی و اقتصادی دستگاه دیپلماسی بسیار برجسته است. در این‌بین، اهمیت منطقه شبه‌قاره هند برای ایران هم از منظر اولویت‌بخشی به مناسبات و همکاری‌های اقتصادی و سیاسی با هند و هم تمرکز بر منطقه‌گرایی و منفعل نبودن در سیاست خارجی در منطقه و از دست ندادن فرصت‌های حضور ایران در این منطقه شایان توجه است. با توجه به اینکه هند نیز بسیاری از مؤلفه‌های قدرت ملی (یعنی مؤلفه‌هایی که هر کشور را قادر به ایفای نقش در امنیت منطقه‌ای و حتی جهانی می‌کند) را به دست آورده است، اقدامات این کشور به‌عنوان یکی از قدرت‌های جنوب آسیا، سیاست‌ها، انتخاب‌های راهبردی و اقدامات کشورهای منطقه یا حتی قدرت‌های فرامنطقه‌ای را که منفعی در منطقه دارند، تحت تأثیر قرار خواهد داد. بنابراین، کشوری با این مؤلفه‌های قدرت مورد توجه بسیاری از کشورها از جمله ایران خواهد بود. در این راستا، هدف اصلی این پژوهش تبیین فرصت‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی، تجاری و سیاسی راهبردی در منطقه شبه‌قاره هند با تأکید بر هند است. برای این منظور، در بخش نخست گزارش، متغیرهای کلان اقتصادی هند مورد بحث قرار گرفته است. در بخش دوم، اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی هند مورد ارزیابی قرار گرفته است. ظرفیت‌های همکاری اقتصادی و تجاری ایران و هند در بخش سوم مورد مطالعه قرار گرفته و در بخش چهارم، محدودیت‌های گسترش همکاری‌های اقتصادی و تجاری ایران و هند بررسی شده است. در نهایت،

جدول ۱- خلاصه برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی هند

برآورد و پیش‌بینی متغیرهای کلان اقتصادی						متغیرهای اقتصادی
۲۰۲۵	۲۰۲۴	۲۰۲۳	۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	
۶/۵	۷	۸/۲	۷	۹/۷	-۵/۸	رشد تولید ناخالص داخلی حقیقی
۴/۷	۴/۶	۴/۴	۴/۵	۵/۶	۶/۶	نرخ بیکاری
۳۳/۵	۳۳/۶	۳۳/۳	۳۳/۰	۳۲/۱	۲۸/۹	سرمایه‌گذاری کل (درصد از تولید ناخالص داخلی)
۴/۱	۴/۴	۵/۴	۶/۷	۵/۵	۶/۲	تورم شاخص قیمت مصرف‌کننده (متوسط)
-۱/۳	-۱/۱	-۰/۷	-۲	-۱/۲	۰/۹	تراز حساب جاری (درصد از تولید ناخالص داخلی)
۸۲/۶	۸۳/۱	۸۳	۸۱/۷	۸۳/۵	۸۸/۴	خالص بدهی دولت (درصد از تولید ناخالص داخلی)
۴۸۴/۱	۴۵۲/۱	۴۳۱/۴	۴۵۲/۶	۳۹۴/۸	۲۷۵/۴	صادرات کالا (میلیارد دلار آمریکا)
۷۲۵/۲	۶۹۴/۷	۶۷۱/۹	۷۳۲/۵	۵۷۰/۴	۳۶۷/۹	واردات کالا (میلیارد دلار آمریکا)

مأخذ: International Monetary Fund

۱-۱- رشد تولید ناخالص داخلی

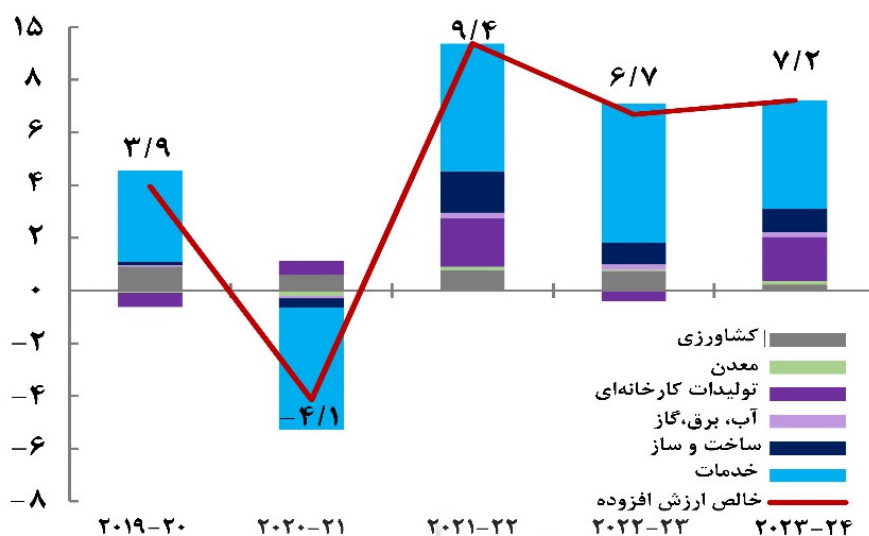
از حد نرمال و نامنظم ناشی از پدیده ال‌نینو^۱ در نیمه دوم سال مالی بود. درعین‌حال، رشد بخش خدمات به‌ویژه در بخش‌های خدمات مدرن (خدمات مالی و حرفه‌ای) همچنان بالا باقی ماند.

بر اساس اعلام صندوق بین‌المللی پول، نرخ رشد اقتصادی هند در سال ۲۰۲۳، ۸/۲ درصد تخمین زده شده است (جدول شماره ۱). همچنین، ارزش‌افزوده ناخالص واقعی، ۷/۲ درصد در سال مالی ۲۰۲۴-۲۰۲۳ افزایش داشته است. در سمت عرضه، رشد اقتصادی عمدتاً به دلیل بازگشت رونق به بخش تولیدات کارخانه‌ای بود که با رشد ۹/۹ درصد همراه شد؛ البته پس از انقباض ۲/۲ درصدی اقتصاد در سال مالی ۲۰۲۲-۲۰۲۳، گسترش تولیدات کارخانه‌ای به‌طور عمده به دلیل کاهش هزینه‌های مواد اولیه بود؛ زیرا در این سال قیمت جهانی نفت خام کاهش یافت. در مقابل، رشد بخش کشاورزی از ۴/۷ درصد در سال مالی ۲۰۲۲-۲۰۲۳، به ۱/۴ درصد در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ کاهش یافت که عمدتاً به دلیل بارش کمتر

تا سال ۲۰۱۹، بیش از ۸۰ درصد واردات هند از ایران مربوط به نفت‌های خام و روغن‌های به‌دست‌آمده از مواد معدنی بوده، اما از سال ۲۰۲۰ ردیف مربوط به این محصول در واردات هند از ایران صفر شده و در نتیجه همین موضوع، حجم تجارت بین دو کشور به‌شدت افت داشته است.

۱. پدیده اقلیمی جهانی که از تغییرات بادهای و دمای سطح دریا در مناطق مدارگانی اقیانوس آرام پدید می‌آید. این تغییرات دارای الگویی نامنظم هستند، اما چرخه‌هایی شبیه به هم دارند.

نمودار ۱- رشد تولید ناخالص داخلی هند به تفکیک سمت عرضه

مأخذ: World Bank, 2024.

از رشد سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ را کاهش داده است. رشد ضعیف اقتصاد جهانی و تنش‌های فزاینده ژئوپلیتیکی، تقاضا برای صادرات کالا را کاهش دادند درحالی‌که واردات (به‌صورت واقعی) به دلیل تقاضای قوی داخلی برای نفت و محصولات الکترونیکی افزایش یافته است.

مصرف بخش خصوصی با نرخ رشد ۷/۴ درصد در فصل نخست سال مالی ۲۰۲۴-۲۰۲۵، از رشد کلی تولید ناخالص داخلی پیشی گرفت. تقاضای سرمایه‌گذاری که با تشکیل سرمایه ثابت ناخالص اندازه‌گیری می‌شود، همچنان رشد ۷/۵ درصدی را برای سه ماه نخست سال مالی ۲۰۲۴-۲۰۲۵ نشان داد و به‌رغم کاهش مخارج سرمایه‌ای دولت، از رشد کلی تولید ناخالص داخلی پیشی گرفت. این موضوع منعکس‌کننده سرمایه‌گذاری‌های بیشتر توسط خانوارها و بخش خصوصی است. با پیشی گرفتن

در سمت تقاضا، رشد تولید ناخالص داخلی با سرمایه‌گذاری تقویت شده است. سرمایه‌گذاری در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ افزایش زیادی داشته که از توسعه زیرساخت‌های عمومی و رونق بازار املاک ناشی شده است. از سوی دیگر، رشد مصرف خصوصی که حدود ۶۰ درصد از تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد، به‌طور شایان توجهی کاهش یافته است؛ زیرا عملکرد ضعیف بخش کشاورزی درآمدهای روستایی را کاهش داده و تقاضای انباشته پس از فروکش کردن بحران کرونا نیز رو به افول گذاشته است. مصرف دولت نیز در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴، به‌طور عمده‌ای کاهش یافته که این کاهش بازتابی از تداوم خروج دولت مرکزی از اقدامات محرک اقتصادی مربوط به همه‌گیری بوده است. درنهایت، صادرات خالص به‌صورت واقعی به‌عنوان عاملی منفی بر رشد اثر گذاشته و ۲ درصد

دارد. هند یکی از محبوب‌ترین مقاصد جذب سرمایه در جهان به شمار می‌رود. طبق گزارش سرمایه‌گذاری جهانی سال ۲۰۲۳، هند به‌عنوان هشتمین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری خارجی، سومین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در طرح‌های جدید (Greenfield Projects)^۳ و دومین دریافت‌کننده بزرگ سرمایه‌گذاری خارجی در معاملات تأمین مالی طرح‌های بین‌المللی در سال ۲۰۲۳ رتبه‌بندی شده است. جذب جریان‌های ورود سرمایه خارجی همچنان در اولویت دولت هند قرار دارد و به گفته وزیر فناوری اطلاعات هند، این کشور در آینده نزدیک به دنبال جذب ۱۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی است. با توجه به اینکه شرکت‌های خارجی، سرمایه‌گذاری‌های خود را در بخش‌های مختلف هند افزایش داده‌اند، به نظر می‌رسد که چشم‌انداز اقتصادی هند در حال تغییر است. این تغییر که ناشی از بازار بزرگ مصرفی هند، سیاست‌های حمایتی دولت و ابتکاراتی به‌منظور رونق بخش تولیدات داخلی است، مسیرهای جدیدی را گشوده و این کشور را به بازیگر کلیدی در زنجیره‌های تأمین جهانی و نقطه تمرکز سرمایه‌گذاری‌های بزرگ شرکتی تبدیل کرده است. بر اساس گزارش بانک مرکزی هند، خالص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بازه زمانی آوریل تا ژوئن سال ۲۰۲۴، به ۶/۹ میلیارد دلار رسید که نسبت به ۴/۷ میلیارد دلار در دوره مشابه سال پیش

رشد صادرات از واردات، سهم خالص صادرات در سه‌ماهه نخست سال مالی ۲۰۲۵-۲۰۲۴ نیز مثبت شد و به ۰/۷ درصد رسید.

براساس داده‌های صندوق بین‌المللی پول، بررسی اقتصادی رشد واقعی تولید ناخالص داخلی هند نشان می‌دهد که این نرخ برای سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵، به ترتیب ۶/۵ درصد و ۷ درصد تخمین زده شده است. این انتظار وجود دارد که رشد اقتصادی هند در سال مالی ۲۰۲۴-۲۰۲۵، به‌واسطه تقاضای بالا برای سرمایه‌گذاری داخلی، عملکرد بهبودیافته بخش کشاورزی و افزایش صادرات کالا و خدمات و نیز افزایش مصرف خانوارها به‌ویژه در مناطق روستایی هند، با کاهش تورم و بهبود تولیدات کشاورزی پس از شرایط مطلوب بارندگی‌های موسمی پشتیبانی شود. از سوی دیگر، ریسک‌های ژئوپلیتیک را که منجر به اختلال در زنجیره تأمین، افزایش قیمت کالاها، افزایش حمایت‌گرایی و احیای فشارهای تورمی می‌شود، می‌توان به‌عنوان عواملی که رشد اقتصادی هند را تحت تأثیر منفی قرار می‌دهند، به رسمیت شناخت.

۲-۱- بررسی توانمندی هند در جذب سرمایه‌گذاری خارجی

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در هند عمدتاً تحت نظارت اداره توسعه صنعت و تجارت بین‌المللی هند^۱ و در چهارچوب قانون مدیریت ارزش خارجی^۲ قرار

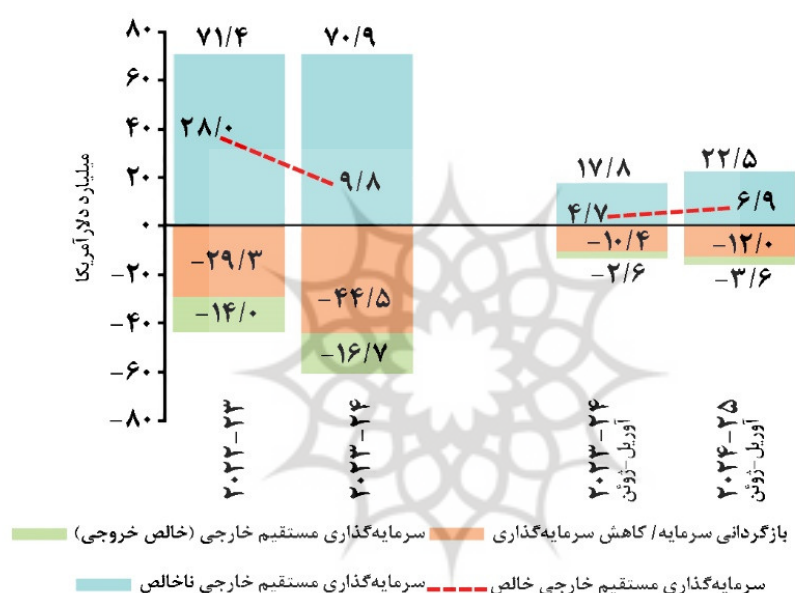
1. Department for Promotion of Industry and International Trade (DPIIT)
2. FEMA

۳. به پروژه‌هایی اطلاق می‌شود که از صفر در یک زمین بایر یا توسعه‌نیافته آغاز می‌شوند، بدون اینکه زیرساخت‌های قبلی یا سازه‌های موجودی در آن مکان وجود داشته باشد.

ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به بخش‌های تولید، خدمات مالی، ارتباطات و انرژی اختصاص یافته است و کشورهای سنگاپور، موریس، هلند، ایالات متحده و بلژیک به‌عنوان کشورهای پیشرو، حدود ۷۵ درصد از این سرمایه‌گذاری‌ها را تأمین کرده‌اند.

از آن، افزایش یافته است. این رشد ناشی از افزایش ۲۶/۴ درصدی سالانه در جریان ورودی سرمایه خارجی بوده که در سه‌ماهه دوم سال ۲۰۲۴، به ۲۲/۵ میلیارد دلار رسید. بانک مرکزی هند در گزارش خود اشاره کرده که حدود ۸۰ درصد از این جریان‌های

نمودار ۲- روند خالص جذب سرمایه‌گذاری خارجی هند در دو سال اخیر

مأخذ: FDI Statistics; DPIIT, 2024

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش انرژی‌های تجدیدپذیر هند در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴، به میزان ۵۰ درصد افزایش یافته و به ۳/۷ میلیارد دلار رسیده درحالی‌که این میزان در سال مالی ۲۰۲۲-۲۰۲۳، معادل ۲/۵ میلیارد دلار بوده است. از سال مالی ۲۰۱۰-۲۰۱۱ تاکنون، مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش انرژی‌های تجدیدپذیر به ۱۷ میلیارد دلار رسیده است. سرمایه‌گذاری مستقیم

هند اخیراً شاهد سرمایه‌گذاری خارجی زیادی در حوزه تولید الکترونیک از جمله گوشی‌های همراه و قطعات آن بوده و نیز جزو مراکز توانمندسازی جهانی قرار داشته است. شرکت‌های چندملیتی به‌طور فزاینده‌ای از تخصص هند در زمینه‌های فناوری اطلاعات، تحقیق و توسعه، مدیریت ریسک و طراحی در صنایع مختلف بهره می‌برند. بر اساس داده‌های وزارت بازرگانی و صنعت هند،

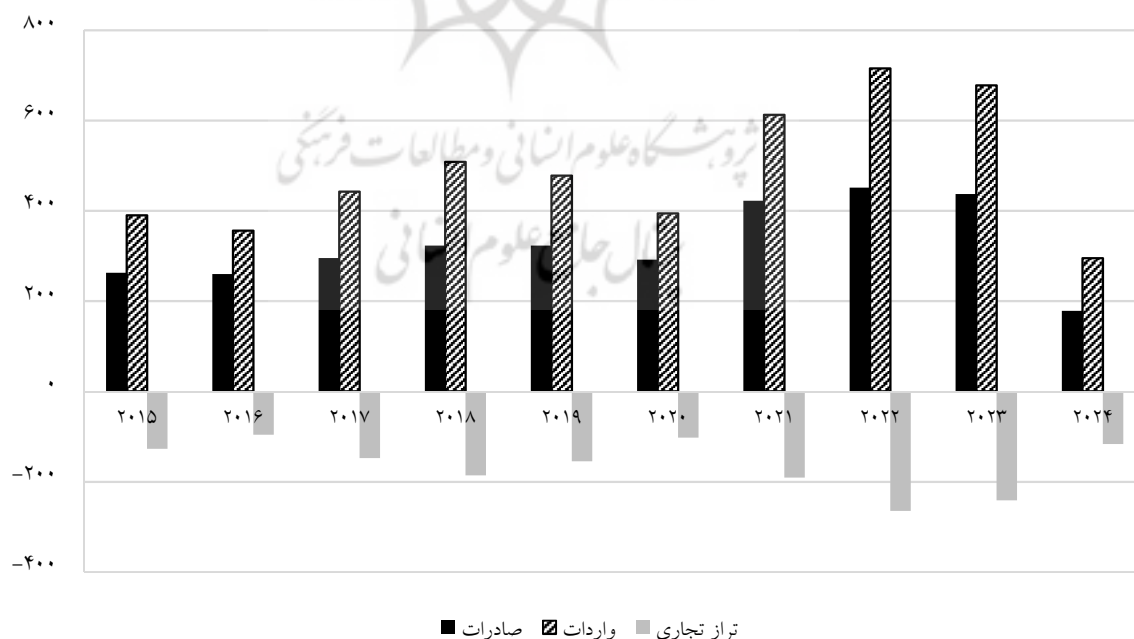
یافت و به ۹/۸ میلیارد دلار رسید درحالی که این رقم در سال قبل آن، ۲۸ میلیارد دلار و در سال مالی ۲۰۲۱-۲۰۲۲، برابر با ۳۸/۶ میلیارد دلار بود.

۳-۱- نگاهی به بخش تجارت خارجی هند

بر اساس آمار و اطلاعات مرکز تجارت جهانی، هند در سال ۲۰۲۳، ۴۳۷ میلیارد دلار صادرات کالا و ۶۷۸ میلیارد دلار واردات کالا در جهان داشته است. در سال ۲۰۲۲، این ارقام به ترتیب، ۴۵۱ میلیارد دلار و ۷۱۵ میلیارد دلار بود. هند در سال ۲۰۲۳، سهمی حدود ۱/۸ درصد از صادرات کالایی و ۲/۹ درصد از واردات کالایی جهان را به خود اختصاص داد. روند صادرات، واردات و تراز تجاری کالایی هند در یک دهه اخیر در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است.

خارجی هند در بخش انرژی (برق، آب و گاز) نیز رشد زیادی داشته و با افزایش ۱۴۴ درصدی، به ۱/۷ میلیارد دلار در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ رسیده درحالی که این میزان در سال پیش از آن، معادل ۶۹۷/۹۲ میلیون دلار بود. بااین حال، سرمایه گذاری ها در بخش های نفت و گاز طبیعی در هند کاهش شدیدی را تجربه کردند؛ به طوری که سرمایه گذاری مستقیم خارجی در بخش انرژی غیرقابل تجدید در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴ نسبت به سال پیش از آن، با کاهش ۸۱ درصدی به ۳۲/۵ میلیون دلار رسید (این رقم در سال مالی پیش از آن، ۱۷۱/۶ میلیون دلار بود). همان طور که در نمودار شماره ۲ مشاهده می شود، خالص جذب سرمایه گذاری خارجی هند در سال مالی ۲۰۲۳-۲۰۲۴، به طور شایان توجهی کاهش

نمودار ۳- روند صادرات، واردات و تراز تجاری کالایی هند (۲۰۱۵-۲۰۲۴)

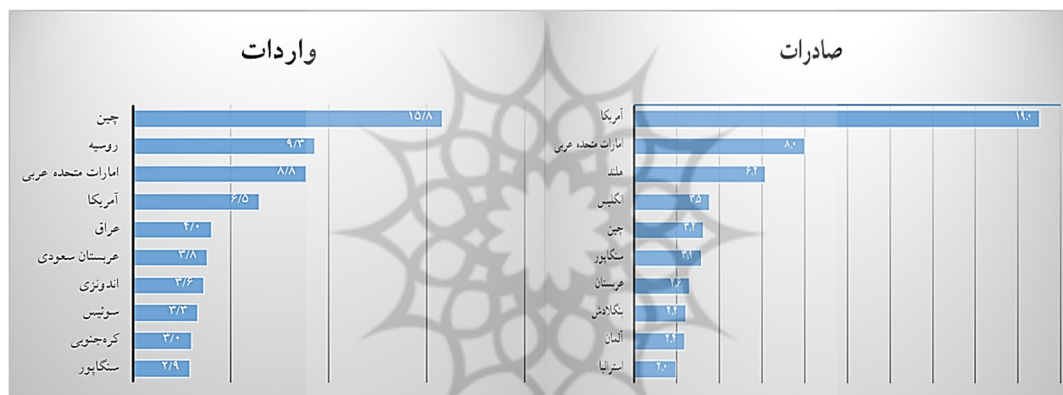
مأخذ: Government of India Ministry of Commerce & Industry, 2024.

*ارقام مربوط به سال ۲۰۲۴ تا آگوست است.

که به ترتیب سه کشور روسیه، عراق و عربستان سعودی با سهم‌های ۳۳ درصد، ۲۰ درصد و ۱۵ درصد اصلی‌ترین صادرکنندگان این محصول بودند. عمده‌ترین صادرکنندگان گازهای نفتی و دیگر هیدروکربن‌های گازی به هند نیز به ترتیب قطر، امارات متحده عربی، عربستان و کویت بودند. چین، کره جنوبی، تایوان و سنگاپور نیز بالاترین سهم را در واردات مدارهای الکترونیکی هند داشتند.

جدول شماره ۲، عمده محصولات صادراتی و وارداتی هند و نمودار شماره ۴ سهم شرکای عمده صادراتی و وارداتی هند را برای سال ۲۰۲۴ نشان می‌دهد. بر اساس داده‌های گمرک هند، در سال ۲۰۲۴، چین، روسیه، امارات متحده عربی و آمریکا بیشترین سهم را از کل واردات هند داشتند. روغن‌های نفتی و روغن‌های حاصل از مواد معدنی قیردار، بیشترین سهم را در سبد وارداتی هند داشتند.

نمودار ۴- سهم شرکای عمده صادراتی و وارداتی هند در سال ۲۰۲۴

مأخذ: Government of India Ministry of Commerce & Industry, 2024.

* داده‌ها تا آگوست ۲۰۲۴ است.

ایران و امارات متحده عربی بودند که به ترتیب سهم‌های ۱۳، ۸/۷، ۶/۶ و ۴/۹ درصدی از کل صادرات برنج هند را به خود اختصاص دادند.

حجم صادرات ایران به هند در سال ۲۰۲۳، معادل یک‌ششم صادرات ترکیه به این کشور نیز نمی‌شود، چه رسد به امارات، عربستان سعودی یا حتی قطر که سال گذشته به ترتیب به‌طور حدودی ۸۰، ۵۰ و ۲۰ برابر ایران صادرات به هند داشتند.

همان‌طور که در نمودار شماره ۴ مشاهده می‌شود، بر اساس داده‌های گمرک هند، در سال ۲۰۲۴، آمریکا، امارات متحده عربی، هلند، بریتانیا، چین و سنگاپور بیشترین سهم را از کل صادرات هند داشتند. روغن‌های نفتی و روغن‌های استخراج‌شده از مواد معدنی، بیشترین سهم را در سبد صادراتی هند دارد که به ترتیب سه کشور هلند، سنگاپور، امارات متحده عربی با سهم ۱۷/۱ درصد، ۸/۲ درصد و ۸ درصد اصلی‌ترین واردکنندگان این محصول بوده‌اند. همچنین، عمده‌ترین واردکنندگان برنج از هند نیز کشورهای عربستان سعودی، عراق،

جدول ۲- عمده محصولات صادراتی و وارداتی هند در سال ۲۰۲۴

سهم از کل واردات	محصولات وارداتی	سهم از کل صادرات	محصولات صادراتی
۲۰/۵	روغن‌های نفتی و روغن‌های حاصل از مواد معدنی قیردار	۱۹/۰	روغن‌های نفتی و روغن‌های استخراج‌شده از مواد معدنی
۶/۷	طلا (شامل طلا با روکش پلاتینیوم) در اشکال نیمه‌ساخته	۴/۴	داروهای ترکیبی
۵/۵	قرص‌های زغال‌سنگ، اجزای زغال‌سنگ و سوخت‌های جامد مشابهی که از زغال‌سنگ تولید شده‌اند	۳/۸	قطعات الکتریکی برای خطوط از جمله دستگاه‌های تلفن با گوشی‌های بی‌سیم، سیستم‌های خط حامل جریان و تلفن‌های تصویری
۳/۷	گازهای نفتی و دیگر هیدروکربن‌های گازی	۳/۰	فلزات قیمتی یا فلزات پوشیده‌شده با فلزات قیمتی
۳/۰	مدارهای یکپارچه الکترونیکی	۲/۳	برنج

مأخذ: Government of India Ministry of Commerce & Industry, 2024.

*داده‌ها تا آگوست ۲۰۲۴ است.

در حالی که هند در سال ۲۰۰۱ در رتبه ۲۴ قرار داشت، هم‌اکنون به هفتمین صادرکننده بزرگ خدمات در جهان تبدیل شده است. صادرات خدمات هند در بازه زمانی آوریل تا ژوئن سال ۲۰۲۴ در مقایسه با مدت مشابه سال قبل آن، ۱۲ درصد رشد داشته است.

در خصوص صادرات خدمات هند، گزارش اقتصادی وزارت صنعت و تجارت هند در ژوئن ۲۰۲۴ نشان می‌دهد سهم صادرات خدمات هند در صادرات خدمات جهانی به‌طور عمده‌ای از ۰/۵ درصد در سال ۱۹۹۳، به ۴/۳ درصد در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است.

نمودار ۵- صادرات و واردات خدمات هند (میلیارد دلار)

مأخذ: <https://pib.gov.in>, 2024.

میلیارد دلار از آن مربوط به صادرات ایران به هند و ۳/۵ میلیارد دلار از آن مربوط به واردات ایران از هند بوده است، از سال ۲۰۱۹ به بعد شاهد افت تجارت کالایی تجارت ایران و هند بوده‌ایم. تجارت هند اغلب با کشورهای آسیایی انجام می‌شود؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۲۳، نزدیک به ۵۹ درصد از واردات این کشور از مبدأ کشورهای منطقه آسیا و البته بیش از ۳۰ درصد از صادرات این کشور نیز به مقصد کشورهای آسیایی بود. در مقام مقایسه، حجم صادرات ایران به هند در سال ۲۰۲۳، معادل یک‌ششم صادرات ترکیه به این کشور نیز نمی‌شود، چه رسد به امارات، عربستان سعودی یا حتی قطر که سال گذشته به ترتیب به‌طور حدودی ۸۰، ۵۰ و ۲۰ برابر ایران صادرات به هند داشتند.

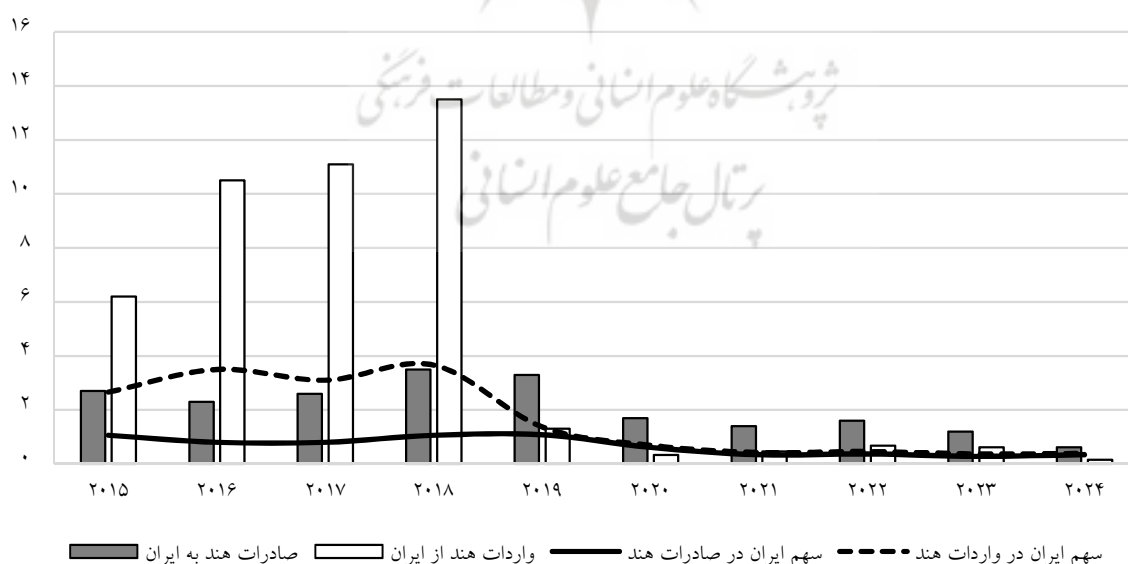
در بین صادرات خدمات، صادرات خدمات نرم‌افزار/فناوری اطلاعات و خدمات کسب‌وکار در هند افزایش قابل توجه داشته است که این امر به دلیل آن است که هند در حال تبدیل شدن به هاب مراکز توانمندی جهانی (GCC)^۱ بوده است. هند در صادرات خدمات ارتباطات از راه دور، رایانه و فناوری اطلاعات در رتبه دوم جهان، در صادرات خدمات شخصی، فرهنگی و تفریحی در رتبه ششم و در صادرات سایر خدمات کسب‌وکار در رتبه هشتم قرار دارد.

سهم هند در تجارت مرتبط با زنجیره‌های ارزش جهانی در تجارت ناخالص از ۳۵/۱ درصد در سال ۲۰۱۹ به ۴۰/۳ درصد در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است.

۱-۴- وضعیت روابط تجاری ایران و هند

در حالی که کل تجارت کالایی ایران و هند در سال ۲۰۱۸، معادل ۱۷ میلیارد دلار بوده که ۱۳/۵

نمودار ۶- روند تجارت کالا (نفتی و غیرنفتی) ایران و هند

مأخذ: (آگوست) <https://tradestat.commerce.gov.in>, 2024

بر اساس داده‌های وزارت صنعت و تجارت هند، در ده سال اخیر، سهم ایران از واردات هند به‌طور متوسط ۰/۹ درصد بوده و در صادرات به هند نیز سهم ۰/۶ درصدی داشته است. درحالی‌که در سال‌های مورد مطالعه، روند سهم ایران در صادرات به هند تقریباً ثابت بوده، اما سهم ایران از واردات این کشور از سال ۲۰۱۸ به بعد، افت ۸۰ درصدی داشته و از آن زمان به بعد، این روند تقریباً ثابت باقی مانده است.

جدول ۳- اقلام عمده تجاری بین ایران و هند (۲۰۲۴)

سهم از کل واردات از ایران (درصد)	۵ قلم عمده سبد وارداتی هند از ایران	سهم از کل صادرات به ایران (درصد)	۵ قلم عمده سبد صادراتی هند به ایران
۲۱/۲	الکل‌های آلیفاتیک و مشتقات هالوژنه، سولفونه، نیترو یا نیتروژنه آن‌ها	۶۳/۰	برنج
۲۰/۹	مغزهای تازه یا خشک، پوست‌کنده و پوست‌نکنده	۱۰/۱	کنجاله و دیگر بقایای جامد حاصل از استخراج سویا
۱۸/۳	کک نفتی، قیر نفتی و دیگر روغن‌های به‌دست‌آمده از مواد معدنی قیری	۲/۹	موز شامل موزهای تازه یا خشک‌شده
۷/۹	گچ‌های آنیدریت (شامل سنگ گچ تکلیس‌شده یا سولفات کلسیم)	۲/۱	چای
۶/۹	سیب، گلابی و به	۱/۸	روغن‌های اسانس‌ی

مأخذ: <https://tradestat.commerce.gov.in>, 2024 (آگوست)

اگرچه تراز تجاری ایران و هند، همواره به نفع ایران بوده است، اما همان‌طور که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود، صادرات ایران از تنوع چندانی برخوردار نبوده است. درحالی‌که تا سال ۲۰۱۹، بیش از ۸۰ درصد واردات هند از ایران مربوط به نفت‌های خام و روغن‌های به‌دست‌آمده از مواد معدنی بوده، از سال ۲۰۲۰ ردیف مربوط به این محصول در واردات هند از ایران صفر شده و در نتیجه همین موضوع، حجم تجارت بین دو کشور به‌شدت افت داشته است. از سال ۲۰۱۹ به بعد نیز تقریباً ترکیب سبد صادراتی ایران به هند تغییر زیادی نداشته و الکل‌های آلیفاتیک و مشتقات هالوژنه بیشترین سهم را داشته است. برنج، غلات و چای نیز عمده‌ترین محصولات در سبد صادراتی هند به ایران بوده که سهم آن‌ها تقریباً در سال‌های اخیر ثابت بوده است.

اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی هند

هند می‌کوشد که از طریق حضور فعال در نهادها و مذاکرات بین‌المللی، چشم‌انداز خاص خود را در حقوق بین‌المللی اقتصادی و تجاری بگنجاند و بدین ترتیب، سهم خود را در اقتصاد جهان آینده تضمین کند و خود را به‌عنوان نماینده کشورهای درحال‌توسعه جنوب جهانی معرفی کند. هند در دیپلماسی اقتصادی خود، اولویت‌های زیادی را لحاظ کرده است، اما شاید مهم‌ترین این اولویت‌ها را بتوان به شرح زیر بیان کرد.

۲-۱- تسهیل جریان تجارت کالا و خدمات

تجارت هند از سال ۲۰۰۰ به بعد، روندی صعودی را آغاز کرده است؛ به طوری که صادرات و واردات هند از ۸۹ میلیارد دلار به بیش از ۱ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده است. با افزایش روند تجارت، جایگاه آن در دیپلماسی اقتصادی هند افزایش یافته است. هند نگاه کلاسیک به قراردادهای تجارت آزاد را کنار گذاشته و به جای تمرکز بر تعرفه‌های گمرکی، در مذاکرات خود به موانع غیرتعرفه‌ای از قبیل استانداردهای زیست‌محیطی، کار و... پرداخته و موضوعات نوظهوری مانند تجارت دیجیتال و... را مورد توجه قرار داده است. در این راستا، هند توانسته است در برخی حوزه‌های خدماتی و صنعتی مانند فناوری اطلاعات شهرت جهانی داشته باشد. شرکت‌های مربوط به خدمات نرم‌افزار مانند شرکت‌های خدمات مشاور و پیرو^۱ و اینفوسیس^۲، از برندهای معتبر جهان در عرصه فناوری اطلاعات، متعلق به هند هستند (نارویی و صناعی، ۱۴۰۱)؛ ضمن اینکه بر اساس آمار بانک مرکزی هند، این کشور در راستای افزایش سهم خود از جریان کالا و خدمات جهان، ۴۲ موافقت‌نامه تجارت آزاد با کشورهای دیگر دارد و ۴۱ توافق‌نامه نیز در مرحله اتمام مذاکره و نهایی‌سازی مفاد آن است.

۲-۲- ادغام در زنجیره‌های تأمین جهانی

یکی از محورهای اصلی در دیپلماسی اقتصادی هند، مشارکت بیشتر در زنجیره‌های ارزش جهانی است.

این موضوع هند را به سمت توسعه همکاری با کشورهای همفکر که اهداف مشابهی را در زمینه توسعه زنجیره‌های تأمین فناوری‌های نوظهور تعقیب می‌کنند، سوق داده است. از نگاه سیاست‌مداران هندی در عصر حاضر که جهان وارد انقلاب صنعتی چهارم مبتنی بر هوش مصنوعی شده است و وابستگی‌های متقابل در زنجیره‌های تأمین و ارزش جهانی یک ضرورت است، یکی از اصلی‌ترین اهداف هند، تبدیل شدن به شریک رقابتی و ذی‌نفع در زنجیره‌های تأمین جهانی است.

۲-۳- جذب سرمایه‌گذاری خارجی

اهمیت سرمایه‌گذاری خارجی باعث شده است تا هند بخش ترویج سرمایه‌گذاری و فناوری^۳ را در وزارت امور خارجه خود ایجاد کند. برخی از اهداف این بخش در زمینه سرمایه‌گذاری عبارت‌اند از تسهیل جریان سرمایه‌گذاری خارجی، ایجاد شبکه ارتباطی بین سرمایه‌گذاران خارجی و بخش‌های داخل، شکل‌دهی به راهبردها و برنامه‌هایی در راستای انتقال سرمایه‌گذاری‌های هند در خارج، نظارت بر سرمایه‌گذاری در بخش‌های انرژی، بنادر، حمل‌ونقل، ارتباطات و... هند در تلاش‌های خود برای جذب سرمایه‌های خارجی به موفقیت‌های بزرگی دست یافته است. به‌رغم چالش‌های بی‌سابقه ناشی از همه‌گیری کرونا در هند، جریان‌های ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۴ به هند در این دوره به بالاترین حد خود رسید. هند در سال ۲۰۲۲، بیش

1. Wipro
2. Infosys
3. Investment and Technology Promotion (ITP) Division in the MEA
4. FDI

در سال ۲۰۲۵، هند ۲۵ درصد از کل رشد مصرف نفت جهانی را به خود اختصاص خواهد داد. تخمین زده شده است که مصرف جهانی سوخت‌های مایع در سال ۲۰۲۴، به میزان ۱ میلیون بشکه در روز افزایش یافته و در سال ۲۰۲۵ رشد بیشتری رخ دهد و مصرف جهانی نفت به میزان ۱/۲ میلیون بشکه در روز افزایش داشته باشد.

با توجه به اینکه هند تنها ۸ درصد از ذخایر گاز و ۰/۷ درصد از ذخایر نفت جهان را دارد، این کشور تلاش برای تأمین امنیت انرژی را در اولویت سیاست خارجی خود قرار داده است. یکی از مسیرهای تأمین امنیت انرژی هند، تنوع‌بخشی به منابع و عرضه‌کنندگان انرژی است. عربستان، عراق، امارات متحده عربی، کویت و قطر اصلی‌ترین تأمین‌کنندگان انرژی هند هستند که اخیراً روسیه، مکزیک و الجزایر نیز به این فهرست افزوده شده‌اند. هند با افزایش خرید از کمتر از ۱ درصد نفت روسیه در دوره پیش از جنگ اوکراین، به تقریباً ۴۰ درصد کل خرید نفت این کشور، به دومین خریدار بزرگ نفت خام این کشور تبدیل شده است. همچنین، بر اساس گزارش ماهانه شرکت‌های ردیاب نفت‌کش‌ها، صادرات سوخت هند مانند گازوئیل به اتحادیه اروپا در سه ماهه نخست سال ۲۰۲۴ افزایش یافت (۵۸ درصد) که بخش عمده‌ای از آن احتمالاً از پالایش نفت روسیه با تخفیف حاصل می‌شود.

از ۸۱ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دریافت کرد.

امروزه هند به یکی از بزرگ‌ترین اکوسیستم‌های استارت‌آپی جهان تبدیل شده و در حال حاضر میزبان نزدیک به ۱۰۰ شرکت یونیکورن^۱ است. حدود دوسوم جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به بخش‌های تولید، خدمات مالی، خدمات ارتباطی، برق و دیگر بخش‌های انرژی اختصاص یافته و تقریباً سه‌چهارم این جریان‌ها از سنگاپور، موریس، امارات متحده عربی، هند و ایالات متحده تأمین شده است. به لحاظ مقصد سرمایه‌گذاری خارجی نیز نپال یکی از همسایگان نزدیک و شریک اقتصادی هند است. این کشور نهمین بازار بزرگ صادراتی هند و مقصدی مهم برای سرمایه‌گذاری‌های هند به شمار می‌رود. شرکت‌های هندی بیش از ۳۰ درصد از کل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در نپال را تشکیل می‌دهند که ارزشی نزدیک به ۶۰۰ میلیون دلار دارد (Pradeep et al, 2024).

۲-۴- تأمین امنیت انرژی

هند با رشد اقتصادی بالا و داشتن ۱۵ درصد جمعیت جهان، مصرف‌کننده مهم انرژی در دنیا به شمار می‌رود. بر اساس پیش‌بینی اداره اطلاعات انرژی آمریکا^۲، هند سومین واردکننده و مصرف‌کننده بزرگ انرژی در جهان، بیش از ۸۵ درصد از نیاز نفتی خود را وارد می‌کند؛ به‌گونه‌ای که در حال حاضر تقاضای این کشور تقریباً حدود ۵ میلیون بشکه در روز است.

۱. استارت‌آپ یا کسب‌وکاری نوپا و کوچک که با سرمایه ناچیز کار خود را آغاز کرده، اما با گذشت زمانی از شروع فعالیت خود، به ارزش تجاری بیش از یک میلیارد دلار دست یافته است.

سیاست به این معنا است که هند همه تخم‌مرغ‌های خود را در یک سبد قرار نمی‌دهد و این سیاست هند، سیاستی هوشمندانه است.

۳- ظرفیت‌های همکاری اقتصادی و تجاری ایران و هند

به‌طورکلی، با توجه به آنچه در خصوص اقتصاد هند و اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی این کشور در بخش‌های پیش بیان شد، حوزه‌هایی را که برای همکاری اقتصادی و تجاری میان ایران و هند دارای مزیت برای طرفین است، می‌توان به سه حوزه انرژی، ترانزیت و تجارت خارجی و گرشگری تقسیم کرد که در ادامه بحث شده است.

۳-۱- حوزه انرژی

با رشد تقاضای انرژی در هند و در راستای متنوع‌سازی منابع تأمین انرژی، هند برای افزایش نقش گاز طبیعی در اقتصاد برنامه‌ریزی کرده است و بیش‌ازپیش در تلاش است تا با ایجاد اتحادهای راهبردی با دارندگان ذخایر نفت و گاز، امنیت انرژی خود را تضمین کند. به نظر می‌رسد نقش ایران در اقتصاد هند را می‌توان بر اساس اثرگذاری ایران در تأمین امنیت انرژی و اقتصاد در حال رشد هند تعریف کرد؛ ضمن اینکه ایران به‌عنوان مسیری برای دسترسی هند به بازارهای آسیای مرکزی و روسیه معین شده است. در این راستا، با عطف به این مطلب

یکی دیگر از جنبه‌های راهبردی تأمین امنیت عرضه انرژی هند، افزایش سهم این کشور در تأسیسات تولیدی نفت و گاز کشورهای تولیدکننده از طریق سرمایه‌گذاری است. در این راستا، شرکت ویدش^۱ که بزرگ‌ترین شرکت هند در زمینه نفت و گاز است، در ۴۱ طرح در ۲۰ کشور دنیا از جمله روسیه، ایران، امارات متحده عربی، عراق، لیبی و... سرمایه‌گذاری کرده است (ONGC Videsh, 2019). به اقدامات راهبردی هند در بخش نفت و گاز روسیه می‌توان به‌عنوان تصویری از سرمایه‌گذاری‌های تأثیرگذار هند در این بخش اشاره کرد. شرکت نفت و گاز طبیعی هند ویدش، معامله بزرگ ۲/۱ میلیارددلاری را با شرکت انگلیسی ایمپریال انرژی^۲ که در سال ۲۰۰۹ در روسیه فعالیت می‌کرد، انجام داد. این قرارداد بستر فعالیت بالادستی هند در خاک روسیه را فراهم کرد. شرکت نفت و گاز طبیعی هند ویدش که به‌عنوان خوشه نفت و گاز در سبیری شناخته می‌شود، تقریباً ۲۶ درصد سهام در میادین سوزونسکویه^۳، تاگولسکویه^۴ و لودوچنویه^۵ را دارد که در مجموع، در بخش شمال شرقی سبیری غربی، ۷/۳ میلیون تن نفت تولید می‌کند (Russia Today, 2023).

به‌طور کلی راهبردی که هند در حوزه انرژی اتخاذ کرده آن است که از سیاست یک‌جانبه‌گرایی به سمت سیاست چندجانبه‌گرایی حرکت کرده است. این

1. The ONGC Videsh Limited (OVL)
2. Imperial Energy Corporation
3. Suzunskoye
4. Tagulskoye
5. Lodochnoye

همکاری هند و ایران در حوزه ترانزیت است که مبتنی بر مزیت جغرافیایی ایران است. در این راستا، هند کریدور بین‌المللی شمال-جنوب و البته کریدور ایمک^۲ را در راهبرد کلان خود تعریف کرده است که این مهم باید مورد توجه دستگاه دیپلماسی کشور قرار گیرد. در خصوص مسئله بندر چابهار قرارداد با اپراتور هندی این بندر برای بیش از ۸ سال است که به تأخیر افتاده است که بدعهدی‌های طرف هندی و وجود تحریم‌ها از سویی و از سوی دیگر، نبود نهاد متولی در خصوص سرمایه‌گذاری مشترک و فقدان کارایی در مدیریت و سیاست‌گذاری ایران در عدم توسعه این بندر دخیل بوده است. حمایت هند برای گنجاندن بندر چابهار در چهارچوب کریدور شمال-جنوب بیان‌کننده اهمیت راهبردی این بندر برای هند در اتصالات منطقه‌ای است، اما مواضع سیاسی هند برای ایجاد موازنه سیاسی و دیپلماتیک که از چابهار به‌عنوان پایگاه ضد چینی استفاده کند نیز باید مدنظر قرار گیرد. این در حالی که سیاست ایران به سمت توسعه این بندر و جذب سرمایه‌گذاری بین‌المللی بوده است.

از منظر جغرافیایی، بندر چابهار مسیر زمینی-دریایی آسان‌تری برای دسترسی به هند فراهم می‌کند. در صورت گسترش خطوط ریلی در ایران، می‌توان سالانه میلیون‌ها تن کالا و بار را از بندر بمبئی بارگیری کرد و از طریق بندر چابهار به خط آهن ایران رساند و از آن طریق، به دیگر نقاط کشورهای آسیای میانه و قفقاز و کشورهای اروپایی صادر کرد.

که در ساختار نوین اقتصاد سیاسی بین‌المللی یکی از شاخص‌های بنیادی قدرت، کنترل بر منابع، خطوط و مسیرهای انتقال انرژی است، شکل‌گیری ایده احداث «خط لوله صلح» که یک خط لوله انتقال گاز و هدف آن اتصال ایران، پاکستان و درنهایت، هند است، به‌عنوان ظرفیتی برای عرضه گاز طبیعی از ایران به بازارهای جنوب آسیا مطرح می‌شود. این موضوع در صورت عملیاتی شدن در افزایش نفوذ راهبردی ایران در شبه‌قاره و چین تأثیر بسزایی دارد و می‌تواند ایران را به‌عنوان هاب گازی منطقه معرفی کند، اما در مسیر این خط لوله، چالش‌های متعددی به‌ویژه اختلاف میان هند و پاکستان وجود دارد که توسعه آن را تقریباً متوقف کرده است، اما فرصت دیگری که می‌تواند وجود داشته باشد، صادرات مستقیم به هند از مسیر دریاست. از آنجاکه آب‌های بین‌المللی اقیانوس هند عمیق است و هزینه‌ها را بالا می‌برد، می‌توان از طریق الان‌جی و حتی سی‌ان‌جی صادرات به هند را داشت. با توجه به توسعه فناوری ساخت کشتی‌های سی‌ان‌جی، این موضوع می‌تواند به‌عنوان جایگزین خط لوله مطرح باشد؛ ضمن اینکه این نکته مهم را نیز باید مدنظر قرار داد که طرح‌های گاز زمان‌بر و از زمان آغاز آن تا رسیدن به مرحله صادرات ممکن است بیش از چهار تا پنج سال طول بکشد و درنتیجه، نباید فرصت را از دست داد.

۳-۲- ترانزیت

دو طرح راهبردی بندر چابهار و کریدور بین‌المللی شمال-جنوب^۱ به‌طور بالقوه مهم‌ترین محورهای

1. INCDC
2. IMEC

نیازهای این گروه بزرگ مصر ف‌کننده، فرصت‌های تجاری بی‌شماری را در اختیار فعالان اقتصادی ایرانی قرار می‌دهد. در این راستا، بخش صنعت هند پیشرفت خوبی داشته است و برخی صنایع مانند صنایع فولاد و داروسازی این کشور توانسته‌اند با تولید محصولاتی با کیفیت بالا، افزون‌بر تأمین بخش زیادی از تقاضای داخلی، محصولات خود را به دیگر کشورهای جهان نیز صادر کنند (ملک‌الساداتی، آقایی، مسگرانی و مهرآور، ۱۴۰۰). بنابراین، با توجه به توسعه بخش صنعت هند، ایران در صادرات تولیدات صنعتی به این کشور مزیت چندانی ندارد و به توصیه فعالان اقتصادی بهتر است بر صادرات اقلام غیرصنعتی مانند محصولات کشاورزی و مواد اولیه متمرکز شود.

در بخش کشاورزی هند به‌رغم گسترده بودن جغرافیای آن، با شرایط اقلیمی و آب‌وهوایی خاصی که دارد، تولید برخی محصولات کشاورزی یا امکان‌پذیر نیست یا برای پاسخ‌گویی به حجم بالای تقاضا، کفایت لازم را نمی‌کند و این کشور ناچار به واردات این محصولات است. این موضوع فرصت مناسبی را برای صادرکنندگان برخی اقلام کشاورزی ایران فراهم می‌سازد. در میان این محصولات ازجمله اقلام کشاورزی که در واردات هند سهم بالایی دارند و ایران نیز مزیت برای صادرات آن‌ها دارد، می‌توان به خرما، میوه‌های خشک به‌ویژه میوه‌هایی که در هند تولید نمی‌شود مانند هلو، بادام تازه یا خشک‌شده، کشمش و زعفران اشاره کرد.

در میان مواد اولیه نیز ظرفیت‌هایی برای صادرات به هند وجود دارد. افزون‌بر نفت خام و محصولات

باین‌حال، فراهم نبودن زیرساخت‌های ریلی مناسب، عدم بهره‌برداری از راه‌آهن رشت-آستارا و عدم همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط، مانع توسعه و بهره‌برداری مناسب این مسیر شده است. باید توجه داشت که بندر چابهار به‌رغم داشتن ظرفیت‌های ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک فراوان، در حال حذف شدن از کریدورهاست. تحولات بین‌المللی نشان از ایجاد ائتلاف‌های منطقه‌ای به‌منظور شکل‌دهی به نظم نوین جهانی دارد. در این راستا، هند در تلاش است تا از طریق عمان و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، کریدور «توسعه» را از بندر فاو در عراق به ترکیه و در نهایت، اروپا بکشد بدون اینکه موضوع بندر چابهار در میان باشد. همچنین، ایجاد کریدور عرب-مد به دنبال اتصال هند از مسیر کشورهای عربی به بندر حیفا در رژیم صهیونیستی و در ادامه از طریق بندر پیرائوس یونان به اروپاست که تأثیر مستقیمی بر موقعیت ژئوپلیتیکی و منافع ایران و نیز نقش هند در توسعه بندر چابهار دارد و شناخت راهبردی تحولات در این ائتلاف‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است. ایران در حوزه ترانزیت، هم به لحاظ هزینه و هم زمان برای هند مزیت‌های بالایی دارد، اما باید توجه داشت که هند قطعاً منتظر ایران نخواهد ماند و برای دستیابی به اهداف خود از مسیرهای جایگزین ایران بی‌بهره نخواهد ماند.

۳-۳- تجارت خارجی

تجارت و همکاری‌های اقتصادی از دیگر حوزه‌های ظرفیت‌سازی در روابط دوجانبه هند و ایران است. بازار بسیار بزرگ ۱/۴ میلیاردنفری هند و تأمین

کشورهای دیگر را نتوان مختص کشوری خاص دانست و محدودیت‌های موجود عمدتاً برای دیگر شرکای تجاری کشور نیز عمومیت دارد. به‌طور کلی، مواردی مانند عدم توجه کافی به هند در سیاست خارجی کشور به‌عنوان شریک تجاری مطمئن در سالیان اخیر، نبود زیرساخت‌های همکاری دوجانبه در ایران مانند عدم تکمیل ناوگان ریلی کریدور شمال-جنوب که مانع تکمیل طرح چابهار شده است، ناهماهنگی میان نهادهای متولی دیپلماسی اقتصادی کشور مانند وزارت امور خارجه، وزارت صمت، اتاق بازرگانی و سازمان توسعه تجارت و بی‌ثباتی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و متغیرهای کلان اقتصادی ازجمله مهم‌ترین موانع در توسعه مناسبات اقتصادی با هند و سرمایه‌گذاری شرکت‌های هندی در ایران است.

۴-۲- محدودیت‌های خارجی

با وجود فرصت‌های یادشده، موانع خارجی نیز در مسیر توسعه روابط ایران و هند وجود دارد. روابط هند با ایران تحت تأثیر روابط هند با آمریکا و رژیم صهیونیستی است. روابط نزدیک هند با ایالات متحده و دیگر بازیگران آسیا مانند کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس باعث شده است این کشور ویژگی منحصربه‌فردی به‌عنوان بازیگر بین‌المللی چندجانبه متوازن داشته باشد. به‌رغم فرازوفرودهای زیاد در روابط ایران و هند، این مناسبات از اهمیت زیادی برای هر دو کشور برخوردار است. این موضوع به دلیل تنش‌های موجود در روابط ایران با متحدان هند به‌ویژه ایالات متحده آمریکا، رژیم صهیونیستی و

پتروشیمی، محصولات شیمیایی مانند متانول، آمونیاک، هیدروکربن‌ها، سنگ گچ و پودر گچ و اوره ازجمله محصولاتی هستند که ایران در آن مزیت صادراتی دارد. گچ در حال حاضر نیز در سبد صادراتی ایران به هند وجود دارد، اما ظرفیت افزایش سهم این محصول در سبد صادراتی ایران به هند وجود دارد؛ ضمن اینکه خلوص گچی که هند تولید می‌کند بین ۷۰ تا ۸۰ درصد است درحالی‌که گچ تولیدی در ایران دارای خلوص حدود ۹۴ تا ۹۸ درصدی است که این محصول را به یکی از اقلام مزیت‌دار صادراتی ایران تبدیل کرده است (ملک‌الساداتی، آقایی، مسگرانی و مهرآور، ۱۴۰۰).

۴-۳- محدودیت‌های گسترش همکاری‌های اقتصادی و تجاری ایران و هند

چالش‌ها و محدودیت‌هایی را که در مسیر مناسبات اقتصادی و تجاری دو کشور ایران و هند وجود دارد، می‌توان در دو سطح با منشأ داخلی و خارجی مورد تحلیل و بررسی قرار داد. منظور از منشأ داخلی یعنی آن دسته از محدودیت‌هایی که ریشه در مدیریت و سیاست‌گذاری داخلی کشور دارد و منظور از منشأ خارجی آن دسته از محدودیت‌هایی بوده که خارج از اراده سیاست‌گذاران کشور است که البته حتی این محدودیت‌ها نیز تا اندازه زیادی به چگونگی فعال‌سازی دیپلماسی اقتصادی کشور مربوط می‌شود.

۴-۱- محدودیت‌های داخلی

شاید بسیاری از چالش‌ها و محدودیت‌های داخلی کشور در توسعه روابط و مناسبات تجاری با

کشورهای خلیج عربی از جمله عربستان سعودی و امارات متحده عربی است. این موضوع باعث شده است تا هند در برخی برهه‌ها در روابط خود با ایران تجدیدنظر کند تا از به خطر انداختن منافع راهبردی خود با آمریکا از سویی و با کشورهای خلیج عربی از سوی دیگر جلوگیری کند. به رغم تلاش هند برای آنکه تحت تحریم‌های آمریکا قرار نگیرد، آمریکا یک شرکت پتروشیمی مستقر در بمبئی را به دلیل خرید نفت از ایران در سپتامبر سال ۲۰۲۲ تحریم کرد. بنابراین، شاید بتوان گفت این نااطمینانی و نگرانی برای هند همچنان مانعی کلیدی برای رشد سرمایه‌گذاری و روابط تجاری ایران و هند است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

قربت‌ها و پیوندهای فرهنگی و تمدنی ایران و هند، پیشرفت‌های هند در عرصه‌های اقتصادی، علاقه‌مندی فعالان اقتصادی هند به توسعه روابط با ایران، مشابهت‌های دو کشور به این لحاظ که برخی از نیازهای وارداتی هند، مزیت‌های صادراتی ایران است و مطرح شدن هند به عنوان قدرتی نوظهور در مناسبات بین‌المللی سبب شده است تا مناسبات و ارتباطات با هند در دیپلماسی اقتصادی ایران جایگاه ویژه‌ای داشته باشد. در مقابل، برای هند نیز ایران به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی آن که نقطه اتصال خلیج فارس به آسیای مرکزی است، واجد ارزش راهبردی در سیاست خارجی این کشور است. نگاه به روند تحولات دیپلماسی اقتصادی در هند نشان می‌دهد که برای این کشور این رابطه با اولویت‌های ژئوپلیتیک

و اقتصادی اداره خواهد شد که همین موضوع می‌تواند ظرفیتی برای گسترش روابط دوجانبه در حوزه‌هایی از جمله تجارت انرژی و کالا، ترانزیت و سرمایه‌گذاری خارجی باشد. روابط ایران و هند تحت تأثیر عوامل خارجی از جمله تحریم‌ها و تعاملات هند با رقبای ژئوپلیتیکی ایران و چالش‌هایی در داخل قرار دارد، اما نقش ایران در سیاست خارجی کشور هند را می‌توان بر اساس تأثیر ایران در تأمین امنیت انرژی و باز شدن مسیری برای دسترسی این کشور به بازارهای آسیای مرکزی تعریف کرد. در ادامه، تلاش شده است تا با بهره‌گیری از متغیرهای کلان اقتصادی هند و ظرفیت‌ها و چالش‌های آن در دیپلماسی اقتصادی این کشور، برخی توصیه‌های راهبردی در راستای ارتقای مناسبات اقتصادی و تجاری ایران و هند ارائه شود.

- به‌کارگیری دیپلماسی اقتصادی و سیاسی هوشمندانه در مقابل کشورهای بازدارنده روابط ایران با هند: همان‌طور که می‌دانیم، روابط و مناسبات هند با کشورهای آمریکا و برخی کشورهای عربی مانند عربستان در ایجاد واگرایی و بازدارندگی در روابط و مناسبات تجاری و سیاسی هند با ایران به‌ویژه در حوزه مبادلات انرژی نقش مهمی داشته است. در سال‌های اخیر نیز دیدار مقامات سطح بالای هند با کشورهای حوزه خلیج فارس به شدت افزایش یافته است. این خود سبب شده تا روابط دو کشور ایران و هند به دلیل چالش‌های منطقه‌ای ایران در این حوزه، به‌خوبی پیش نرود و با وجود فرصت‌های ژئوپلیتیکی که هر دو کشور در اختیار دارند، هنوز

سیاست‌های آن‌ها به هم نزدیک نشده است. پیشنهاد می‌شود دستگاه تصمیم‌گیری سیاست خارجی کشور ضمن قاعده‌مند کردن رفتار خود در سیاست‌گذاری خارجی در روابط با قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی و همچنین، پیگیری راهبرد دیپلماسی به‌ویژه در عرصه انرژی، از حداکثر ظرفیت محیط خارجی به‌منظور برطرف کردن موانع همکاری و نیز جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در راستای تأمین منافع ملی، بهره‌برداری کند.

- تقویت هماهنگی بین نهادها در راستای تعاملات اقتصادی با هند: رسمیت بخشیدن هرچه بیشتر به نقش سازمان توسعه تجارت برای عملیاتی کردن روابط اقتصادی بین‌المللی و نقش‌آفرینی معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه به‌عنوان تسهیلگر روابط اقتصادی با دیگر کشورها، با توجه به قوانین و مقررات و آداب دیپلماتیک و کنسولی توصیه می‌شود. بنابراین، سازمان توسعه تجارت کشور باید به‌عنوان نهاد تخصصی متولی رایزنی تجاری و عامل تجارت با دیگر کشورها عمل کند. شورای راهبردی روابط خارجی نیز باید به‌عنوان نهاد بالاسری تنظیم‌گری روابط خارجی عمل کند. لازمه این اتفاق، هماهنگی و پشتیبانی هرچه بیشتر معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه و سازمان توسعه تجارت است.

- رویکرد جامع به‌جای نگاه بخشی به بندر چابهار: بندر چابهار به‌عنوان طرح چندبعدی، تنها بندر تجاری نیست، بلکه بستری راهبردی برای همکاری‌های منطقه‌ای از جمله همکاری با هند به شمار می‌آید. باید

به این نکته توجه داشت که هدف اصلی حضور هند در چابهار رقابت ژئوپلیتیک با چین و در واقع، موضوعی راهبردی است و از منظر ژئواکونومیک بندر چابهار واجد اهمیت ویژه برای هند در حوزه ترانزیت نیست؛ البته این به معنای عدم تمایل هند برای حفظ نقش حداقلی خود در بندر چابهار نیست، بلکه به معنای آن است که با توجه به عدم اهمیت ژئواکونومیک بندر چابهار برای هند، احتمالاً برخلاف ابراز تمایل سیاسی، به لحاظ اقتصادی حاضر به سرمایه‌گذاری جدی در این بندر نخواهد بود. بنابراین، لازمه توسعه بندر چابهار این است که اولاً، توسعه این بندر تنها معطوف به حضور هند نباشد. ثانیاً، از نگاه بخشی به این معنی که به این بندر از منظر ترانزیتی نگاه شود نیز پرهیز شود و اتخاذ رویکردی جامع توصیه می‌شود. به این مفهوم که دعوت سرمایه‌گذاران خارجی مبتنی بر بسته‌ای جامع باشد که تنها بر جنبه خاصی از توسعه بندر چابهار معطوف نباشد و به‌طور هم‌زمان ذی‌نفع خارجی‌ای انتخاب شود که همسویی و منافع متقابل بیشتری داشته باشد.

- کارآمدسازی مدیریت بندر چابهار: در کنار عوامل خارجی مانند تحریم‌های بین‌المللی و عدم تمایل شرکت‌های خارجی به همکاری با ایران که در گُند شدن مسیر توسعه بندر چابهار اثرگذار بوده، عوامل داخلی مانند مدیریت ناکارآمد نیز در این موضوع سهم بسزایی داشته است. یکی از عوامل اثرگذار بر ناکارآمدی مدیریت بندر چابهار، نبود مدیریت یکپارچه و منسجم است. نبود مدیریت یکپارچه و کارآمد سبب شده است تا اطلاعات کافی و مناسبی

- استفاده از ظرفیت اتحادیه‌هایی مانند بریکس:

ایران می‌تواند از فرصت سیاست نگاه به شرق و بهبود روابط با همسایگان و کشورهای منطقه، استفاده کند و مانند آنچه در تحول روابط با عربستان دنبال می‌کند، بدون توجه به مناسبات هند و رژیم صهیونیستی و تنها با نگاه به منافع اقتصادی، بهبود و افزایش روابط با هند را با استفاده از ظرفیت‌های اتحادیه‌هایی مانند بریکس دنبال کند. در این راستا، یکی از ظرفیت‌های بریکس برای ایران این است که ما باید روابط دوجانبه با کشورهای بریکس را به‌صورت کلی در قالب تشکیلات بریکس که البته هنوز به‌خوبی شکل نگرفته است، ببینیم. این فرصتی است برای ایران که این ترتیبات دوجانبه را ایجاد و به‌تدریج به سمت سه‌جانبه و چندجانبه در قالب بریکس راه‌اندازی کند. از آنجاکه تشکیلات مشخصی وجود ندارد، این موضوع می‌تواند فرصتی برای ایران باشد که با شکل‌گیری ترتیبات روابط دوجانبه و چندجانبه، زمینه‌ای را فراهم کند.

- پرهیز از واگذاری جایگاه ایران به رقبا در سبد انرژی هند:

نگاهی به سبد انرژی هند حاکی است که حدود ۶۵ درصد واردات نفت هند در حال حاضر از کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس انجام می‌شود (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، ۱۴۰۳). در این راستا، عدم واگذاری جایگاه ایران به رقبای خود در بازار انرژی هند و تبدیل مزیت‌های بالقوه ایران در این بخش به سیاست‌های عملی که تقویت‌کننده مناسبات اقتصادی و سیاسی طرفین باشد، یکی از الزامات است.

از تجهیزات، امکانات، زیرساخت‌های ارتباطی و تخلیه و بارگیری کشتی‌های بنادر و... وجود نداشته باشد و بازرگانان و فعالان اقتصادی داخلی و خارجی که نیاز به دسترسی به این اطلاعات دارند از آن محروم باشند. تجربه موفق کشورهایمانند آلمان، هلند، بلژیک و مالزی گواه این موضوع است که راه‌اندازی سیستم جامع اطلاعاتی یکی از پیش‌نیازهای اصلی برای مدیریت بهینه بنادر است و این کشورها توانسته‌اند با راه‌اندازی سیستم جامع الکترونیک در بنادر خود، در هزینه و زمان صادرات و واردات کالا و کانتینرها صرفه‌جویی کنند و شفافیت و کنترل بیشتری بر ترانزیت کالاها داشته باشند. بنابراین، راه‌اندازی چنین سیستمی به‌عنوان راهکاری جهانی برای مدیریت بهتر بنادر کشور از جمله بندر چابهار توصیه می‌شود. با توجه به نقش بندر چابهار در تعاملات منطقه‌ای ایران و هند، برداشتن گام‌های مؤثر در راستای مدیریت کارآمدتر بندر چابهار، توسعه و گسترش روابط سیاسی و اقتصادی دوجانبه ایران و هند را تسهیل می‌کند.

- تکمیل خط راه‌آهن بندر چابهار-زاهدان: انگیزه

اولیه هند در بندر چابهار کار با افغانستان بوده، اما این ناحیه یکی از مهم‌ترین نقاط اتصال به آسیای مرکزی، افغانستان، قفقاز و روسیه است و ظرفیت‌های بالایی دارد. به‌رغم این موضوع، خط ریلی راه‌آهن چابهار-زاهدان با طول ۶۳۴ کیلومتر، پس از گذشت ۱۳ سال تنها ۶۸ درصد آن تکمیل شده است. بنابراین، تکمیل هرچه سریع‌تر این خط ریلی باید در اولویت قرار گیرد.

- **ضرورت شتاب بخشی به اجرای توافق نامه های تجاری ایران و هند:** در بحث تجاری، ایران باید با هند تعیین تکلیف کند. در خصوص موافقت نامه تجارت ترجیحی ایران و هند سه دوره مذاکره انجام شده و آخرین اجلاس کمیسیون مشترک در سال ۱۳۹۸ انجام شده که بعد از آن متوقف شده است. وزارت امور خارجه باید در خصوص راه اندازی این روند، سیاست فعالی را در پیش بگیرد. همچنین، اتاق بازرگانی ایران می تواند در تسریع اولویت دهی دولت در انعقاد موافقت نامه تجاری با هند و اصلاح فرایندهای گمرکی اثرگذار باشد.

- **توجه فعالان اقتصادی به پیش شرط های ورود به بازار هند:** برخی از مهم ترین پیش شرط های موفقیت در بازار هند را می توان در مواردی اعم از اقتصاد مقیاس، بومی سازی محصول، توجه به حساسیت قیمت و در نهایت، پرهیز از رویکرد کوتاه مدت دانست. دلیل اهمیت توجه به اقتصاد مقیاس بزرگ، بازار هند و جمعیت زیاد مصرف کنندگان این کشور است که در نتیجه، حجم محصولات صادراتی به هند بسیار اهمیت دارد. بنابراین، در صورتی که تجار ایرانی قصد صادرات محصول به این کشور را دارند، در درجه نخست باید توانایی تأمین حجم بالایی از سفارش های محصول پیشنهادی را داشته باشند. داشتن مقیاس بالا در صادرات محصول نه تنها برای صادرکننده ایرانی امکان رقابت بیشتری را در بازار هند فراهم می کند، بلکه انگیزه ای برای طرف هندی ایجاد خواهد کرد تا در معامله، بخش زیادی از نیاز بازار مورد نظر خود را تأمین کند.

- **فروش به هایپرمارکت ها:** ایران عمدتاً در صادرات محصولات کشاورزی مانند خشکبار و انواع مغزها به هند مزیت دارد که معمولاً ظرفیت فروش مناسبی در سوپرمارکت های بزرگ و هایپرمارکت ها را دارد. بنابراین، یکی از راهبردهای ورود به بازار هند و فروش این اقلام در مقیاس وسیع، مذاکره با هایپرمارکت های زنجیره ای در هند است. در حال حاضر چندین برند مطرح هایپرمارکت در سطح هند فعالیت می کنند که از مهم ترین آن ها می توان به بیگ بازار، دی مارت، استار بازار، ریلاینس و ... اشاره کرد.

- **افزایش تنوع محصولات در سبد تجاری:** همان طور که بیان شد، در حال حاضر دو محصول عمده در سبد صادراتی هند به ایران، غلات و چای است و در مقابل، سوخت های معدنی نیز اصلی ترین محصول صادراتی ایران به هند است. این در حالی است که می توان کالاهای بیشتری را به سبد مبادلاتی دو کشور افزود. هند مدت هاست که توسعه صادرات گروهی از محصولات شیمیایی مانند رنگ صنعتی و پلیمر و محصولات شیمیایی آلی و غیر آلی را در دستور کار خود قرار داده است. با این توصیف، به نظر می رسد که هند برای تولید محصولات شیمیایی خود نیازمند محصولات تکمیلی صنعت پتروشیمی خواهد بود که در صورت برنامه ریزی مناسب از سوی تصمیم گیران حوزه تجارت خارجی کشور، ایران می تواند تأمین کننده مواد اولیه صنعت پتروشیمی هند در تولید محصولات شیمیایی باشد.

منابع

Economic Affairs Economic Division,

North Block New Delhi-110001 July, 2024.

- [https://www.india.gov.in/official-website-](https://www.india.gov.in/official-website-department-industrial-policy-and-promotion)

[department-industrial-policy-and-promotion](https://www.india.gov.in/official-website-department-industrial-policy-and-promotion)

- <https://tradestat.commerce.gov.in/eidb/ecom2q.asp>

- <https://pib.gov.in/indexd.aspx?reg=3&lang=1>

- [https://www.rt.com/india/591929-india-](https://www.rt.com/india/591929-india-investments-russian-hydrocarbons-project/)

[investments-russian-hydrocarbons-project/](https://www.rt.com/india/591929-india-investments-russian-hydrocarbons-project/)

- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

(۱۴۰۳). ژئوپولیتیک شبه قاره هند؛ فرصت‌ها و

تهدیدهای تجاری برای ایران. تهران: اتاق بازرگانی،

صنایع، معادن و کشاورزی ایران.

- ملک‌الساداتی، سیدسعید؛ آقایی، مهلا؛ مسگرانی،

مهسا؛ و مهرآور، یاسر (۱۴۰۰). الگوی مصرف، اندازه

بازار و فرصت‌های تجاری کشور هند. ایرا، تهران:

سبزان.

- نارویی، هادی؛ و صناعی، علی (۱۴۰۱).

اولویت‌های دیپلماسی اقتصادی هند و تأثیر آن بر

روابط اقتصادی ایران و هند. مطالعات شبه‌قاره

دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۴(۴۲)، ۳۸۸-۳۶۱.

- India Development Update (2024). India's

trade opportunities in a changing global

context, World Bank Group.

- Onge Videsh (2019). Annual Report 2018-

19 of Onge Videsh LTD. New Delhi: Onge

Videsh Limited.

- Reserve Bank of India Bulletin (2024)

Monetary Policy Statement.

- Pradeep s Mehta, Anil Wadhwa, Advaiyot

Sharma, Economic Diplomacy India's

Ascendancy in The 21ST Century,

Academic Foundation, AF Press in

association with Cuts International, Jaipur.

- Economic Survey 2023-2024, Government

of India Ministry of Finance, Department of

